

جمع آوری قرآن

جان برتن

ترجمه حسن رضایی هفتادر

www.ketab.ir

سرشناسه	برتن، جان، ۱۹۲۸ - Burton, John
عنوان	جمع‌آوری قرآن
پدیدآور	جان برتن، مترجم حسن رضایی هفتادر
مشخصات نشر	قم، دانشگاه مفید، ۱۴۰۰
مشخصات ظاهری	۳۲۸ ص.
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۶۰۶۹-۱۶-۸
وضعیت فهرست‌نویسی	فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا (فهرست‌نویسی پیش از انتشار)
یادداشت	عنوان اصلی: The Collection of The Quran کتابنامه. نمایه. چاپ اول.
موضوع	۱. قرآن - جمع و گردآوری. Koran - Collection. ۲. قرآن - جمع و گردآوری - تاریخ. ۳. قرآن - تاریخ Koran - History. ۴. مصحف عثمان - جمع و گردآوری. ۵. مصحف عثمان - تاریخ.
شناسه افزوده	الف. رضایی هفتادر، حسن، مترجم. ب. دانشگاه مفید.
رده‌بندی کنگره	۱۴۰۰ ج ۴ ب / ۷۲/۴ BP
رده‌بندی دیوبی	۲۹۷/۱۹
کتابخانه ملی	۱۴۰۰-۰۱۱۶۲۸۰۸ - ن

این اثر ترجمه‌ای است از:
The Collection of the Quran
John Burton
Cambridge University Press, 1977

اجمع آوری قرآن

جان بورتون

ترجمه | حسن رضایی مفید

(دانشیار دانشگاه تهران)

ناشر | انتشارات دانشگاه مفید

ویراستار | محسن ابوالفتحی

صفحه‌آرا | روح‌الله محمدی

شابک | ۹۷۸-۶۲۲-۶۰۶۹-۱۶-۸

چاپ اول | زمستان ۱۴۰۰

چاپ | اشراق

شمارگان | ۳۰۰ جلد

قیمت | ۹۹۰۰۰ تومان

| entesharat@mofidu.ac.ir |

| قم - بلوار شهید صدوقی - میدان مفید - دانشگاه مفید |

| تلفن: ۰۲۲۶-۳۲۱۳۰۲۲۶ - ۰۲۵ - ۳۲۹۳۵۱۷۷ - ۰۲۵ | کد پستی: ۳۷۱۶۹۶۷۷۷۷ |

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است.

فهرست مطالب

۹	مقدمه مترجم
۱۴	قدردانی [نویسنده]

بخش اول: قرآن و علوم فقه اسلامی

۱۷	فصل اول: پیشگفتار
۲۲	فصل دوم: علوم فقه اسلامی
۶۶	فصل سوم: علم فرعی نسخ
۶۷	نسخ حکم و تلاوت
۷۲	نسخ حکم و بقای تلاوت
۹۲	فصل چهارم: پیش زمینه ظهور شیوه سوم نسخ
۹۲	۱. تفسیر
۹۷	۲. مجازات فقهی زنای محصنه
۱۱۸	دومین نمونه از شیوه سوم نسخ
۱۴۱	فصل پنجم: مصحف: ثبت ناقص قرآن

بخش دوم: تاریخ جمع‌آوری متون قرآن

۱۵۱.....	فصل ششم: نخستین جمع‌آوری
۱۸۴.....	فصل هفتم: جمع‌آوری عثمان
۲۱۸.....	فصل هشتم: مروری بر جمع‌آوری‌های قرآن
۲۵۲.....	فصل نهم: اسناد قرآن
۲۸۸.....	تواتر مصحف
۲۹۷.....	فصل دهم: نتایج کلی
۳۱۱.....	کتابنامه نویسنده
۳۱۵.....	کتابنامه مترجم
۳۲۳.....	نمایه

مقدمه مترجم

همان گونه که می دانیم مباحث گسترده ای در علوم قرآنی، تحقیق می شود. بحث تاریخ قرآن از جمله آنهاست که خود بر موضوعاتی چون کیفیت نزول قرآن، اسباب نزول، اختلاف قرائات و تدوین قرآن مشتمل است.^۱

قرآن پژوهان مسلمان و غیرمسلمان، اهتمام ویژه ای به مسئله جمع آوری و تدوین قرآن مبذول داشته اند. آنان با سؤالات متعددی در این حوزه روبه رو هستند؛ از جمله قرآن که آیاتش پراکنده و به تناسب زمان ها و مکان های مختلف نازل شده است، چگونه و در چه زمانی گردآوری شده و به صورت کتابی درآمده که آغاز و پایانش مشخص است؟ آیا پیامبر ﷺ خود عهده دار این مهم شده و جمع آوری قرآن با نظارت و امر آن حضرت انجام پذیرفته است و یا آیندگان و خلفای پس از پیامبر ﷺ این موضوع مهم را جامه عمل پوشانده اند؟ جان برتن^۲ یکی از خاورشناسانی است که در کتاب جمع آوری قرآن^۳ خود، به پرسش های پیش گفته پرداخته است. این کتاب، مهم ترین اثر وی در زمینه

۱. خرمشاهی، «تاریخ قرآن (۱)»، ج ۱، ص ۴۵۸.

۲. جان برتن (John Burton) در سال ۱۹۲۹ میلادی دیده به جهان گشود. وی استاد دانشگاه سنت اندروز (University of St Andrews) انگلستان بود. برتن آثار متعددی درباره مباحث علوم قرآنی و مسائل فقهی به رشته تحریر درآورده است. (رضایی هفتادار، «زیست شناسخت برخی خاورشناسان و آثار آنان»، ص ۱۷۶-۱۷۸)

3. *The collection of the Qurān*

تاریخ قرآن است. انتشارات دانشگاه کمبریج^۱ این کتاب را در سال ۱۹۷۷ منتشر کرد. البته برتن پیش از انتشار اثر مذکور، مباحث مهم آن را در قالب مقالاتی به چاپ رساند. کتاب *جمع‌آوری قرآن*، حاصل مطالعات و تحقیقات بسیار او طی سال‌های متمادی است. وی برای تدوین این اثر ماندگار، سال‌ها از راهنمایی‌های همکارش جان ونزبرو^۲ استفاده کرد. ونزبرو در این باره می‌گوید:

من برای تغییر آرای برتن درباره مسئله جمع‌آوری قرآن، بی‌وقفه

تلاش می‌کردم. وی در مقابل این کار می‌کوشید تا تعاریف دقیق‌تر و

استنادات گسترده‌تر برای دیدگاه‌هایش بیابد.^۳

دانشکده مطالعات شرقی و آفریقایی^۴ دانشگاه لندن^۵ و دانشگاه سنت‌اندروز، برتن را در راه نگارش کتاب *جمع‌آوری قرآن* از حمایت مالی خود برخوردار کردند. این حمایت‌ها، برتن را قادر ساخت تا به اطلاعات نسخه‌های خطی منتشرنشده دسترسی پیدا کند؛ نسخه‌هایی که در کتابخانه‌های خاورمیانه و اروپا موجود بودند. اطلاعات این نسخه‌های خطی، مبنای برخی از جنبه‌های کتاب *جمع‌آوری قرآن* را تشکیل می‌دهند. قرآن پژوهانی چون ویلفرد مادلونگ^۶، ریچارد مارتین^۷ و جان ونزبرو، نقد و معرفی‌هایی بر اثر مذکور نگاشته‌اند.^۸ در نگاه اول، کتاب *جمع‌آوری قرآن*، مشتمل بر دو بخش و هر بخش دارای پنج فصل است. برتن در بخش اول، به مسئله نسخ می‌پردازد و در مورد اینکه آیا قرآن سنت را نسخ

1. Cambridge University

2. John Wansbrough

3. Wansbrough, «review of The Collection of The Qurān», p. 370.

4. School of Oriental and African Studies

5. University of London

6. Wilferd Madelung

7. Richard Martin

۸. برای اطلاع از دیدگاه‌های قرآن‌پژوهان غربی درباره کتاب *جمع‌آوری قرآن*، ر.ک:

Wansbrough, «review of The Collection of The Qurān», pp. 370-371; Martin, «review of The Collection of The Qurān», pp. 460-461; Madelung, «review of The Collection of The Qurān», pp. 429-430.

کرده و یا بالعکس، به تفصیل سخن می‌گوید. او دیدگاه‌های شافعی و مخالفانش را در این باره به طور مشروح بیان می‌کند. وی سه شکل نسخ را تبیین کرده و از میان آنها، نسخ تلاوت و بقای حکم را با جزئیات بیشتری آورده است.

برتن در بحث از نسخ تلاوت و بقای حکم، می‌کوشد تا تأثیر برخی از آراء اصولی شافعی در پیدایش این شکل از نسخ را نشان دهد. وی آیه رجم را که یکی از مصادیق نسخ تلاوت و بقای حکم است، به تفصیل بیان کرده و در این باره که آیا منبع مجازات سنگسار قرآن است و یا سنت، مطالب بسیاری را به رشته تحریر درآورده است.

علت آنکه برتن تا این اندازه به مسئله نسخ پرداخته، آن است که وی میان این مسئله و موضوع جمع‌آوری قرآن، رابطه نزدیکی قائل است؛ زیرا به اعتقاد برتن، قرآن در زمان پیامبر ﷺ گردآوری شده و نسخ، مهم‌ترین عاملی است که باعث گردیده تا جمع‌آوری قرآن به پس از حیات آن حضرت منتقل شود. برتن در بخش دوم کتاب، ابتدا روایات جمع‌آوری قرآن در عهد ابوبکر و عثمان را مطرح کرده، سپس آنها را تجزیه و تحلیل نموده است.

وی در پایان، به نقد و بررسی آرای تنودور نولدکه^۱، فریدریش شوالی^۲، گوتهلف برگستراسر^۳، اتو پرتسل^۴، ریچارد بل^۵ و آرتور جفری^۶ در زمینه تدوین قرآن پرداخته است؛ زیرا آنان معتقدند که قرآن پس از حیات پیامبر ﷺ جمع‌آوری شده است. به طور خلاصه، می‌توان گفت که برتن در این کتاب، تلاش کرده تا با تکیه بر مباحث فقهی، نسخ و مصاحف صحابه، تدوین قرآن را در زمان پیامبر ﷺ اثبات کند. برتن در این اثر، از عدم تحریف قرآن دفاع می‌کند و می‌کوشد با استفاده از مسائل فقهی و اصولی، منشأ اعتقاد به تحریف قرآن را

1. Theodor Noldeke

2. Friedrich Schwally

3. Gotthelf Bergsträser

4. Otto Pretzl

5. Richard Bell

6. Arthur Jeffery

نشان دهد. وی در کتاب جمع‌آوری قرآن، تحت تأثیر ایگناس گلدتسیهر^۱ و یوزف شاخت^۲ به تشکیک در احادیث مربوط به مباحث تاریخ قرآن می‌پردازد.

روش وی در کتاب پیش‌گفته، بدین‌گونه است که وقتی وارد موضوعی می‌شود، اگر در مورد آن موضوع روایاتی وجود دارند، آنها را مطرح می‌سازد و سپس دیدگاه‌های عالمان مسلمان را درباره آن موضوع و روایات طرح‌شده بیان می‌کند. برتن پس از این مرحله، به تجزیه و تحلیل روایات طرح‌شده و موضوع مورد بحث می‌پردازد.

اگر قرآن‌پژوهان غربی آراء چشمگیری در مورد موضوع طرح‌شده داشته باشند، برتن آنها را مطرح می‌سازد و در صورتی که با آن آراء مخالف باشد، به نقد و بررسی آنها می‌نشیند.

نثر کتاب جمع‌آوری قرآن، مغلق و پیچیده است. برخی از خاورشناسان به این مطلب اذعان کرده‌اند.^۳ به‌کارگیری اصطلاحات تخصصی، ساختار دستوری پیچیده و دشوار کتاب و مطالبی که بیشتر به جمله معترضه می‌ماند تا مبنایی منطقی برای یک استدلال، مطالعه و فهم کتاب را بسیار دشوار ساخته است. به دست آوردن دورنمایی از کل کتاب یا هر یک از فصول آن، مستلزم خواندن پیوسته و بازخوانی مکرر آن است. برخی از مطالب کتاب جمع‌آوری قرآن، به‌گونه‌ای نگاشته شده که انسان با مطالعه آنها، ابتدا چنین تصور می‌کند که آن مطالب احتمالاً به صورت اتفاقی در کنار هم چیده شده‌اند، اما با تحقیق بسیار و تجزیه و تحلیل آن مطالب، به ربط و پیوند آنها می‌توان دست یافت. برتن برخی از نقل‌قول‌ها را به‌طور مختصر آورده است. این مطلب به‌گونه‌ای است که اگر به منبع آن نقل‌قول‌ها مراجعه نشود، نمی‌توان به فهم دقیق آنها نائل گشت؛ برای مثال، به نقل‌قولی که وی از تاریخ قرآن^۴ نولدکه آورده توجه شود:

«die sicherste Tatsache des ganzen Berichtes».^۵

1. Ignaz Goldziher

2. Joseph Schacht

3. Martin, «review of The Collection of The Qurān», p. 461.

4. Geschichte des Qorans

5. Burton, The Collection of The Qurān, p. 158.

ترجمه این عبارت آلمانی چنین است: «معتبرترین مطلب از کل روایت». واضح است که نهاد در این نقل قول ذکر نشده است. با تجزیه و تحلیل و بازخوانی مکرر عبارات انگلیسی پیش از این عبارت آلمانی، به نهاد عبارت مذکور می‌توان پی برد. پس از رهایی از این مشکل، مسئله دیگری رخ می‌نماید و آن هم اینکه مراد از «روایت» در عبارت «معتبرترین مطلب از کل روایت»، چیست؟ آیا روایت جمع‌آوری قرآن در عهد ابوبکر منظور است و یا روایت گردآوری قرآن در زمان عثمان؟ با مراجعه به تاریخ قرآن نولدکه، می‌توان به پرسش مذکور پاسخ داد.

در کتاب جمع‌آوری قرآن، از ۴۹ منبع استفاده شده است. این منابع به زبان‌های آلمانی، انگلیسی و عربی‌اند. برخی از منابع عربی استفاده‌شده، نسخه‌های خطی‌اند که این خود تلاش بسیار نویسنده را در راه نگارش کتاب جمع‌آوری قرآن می‌رساند. برتن مشخصات بعضی از منابع را به‌طور کامل ذکر نکرده که این مطلب مشکل‌افزین شده است. نگارنده، ارجاعات کتاب جمع‌آوری قرآن را در پایان کتاب آورده که مترجم آنها را برای راحتی کار خواننده به درون متن کتاب انتقال داده است، آن هم بدین صورت که شماره‌هایی روی عبارات نهاده شده، سپس این شماره‌ها در پایین صفحه ذکر و به دنبال آنها، ارجاع مربوط آورده شده است. همچنین در مواردی که نویسنده از منابع اهل سنت بهره برده است و به نظر می‌رسد که با دیدگاه شیعه همخوانی ندارد، در پاورقی به صورت مشروح توضیح داده شده است.

امید است ترجمه کتاب جمع‌آوری قرآن، گامی هر چند کوچک در جهت آشنایی مراکز قرآن‌پژوهی ایران با دیدگاه‌های مستشرقان درباره مباحث تاریخ قرآن باشد. در پایان از مجموعه دانشگاه مفید، به‌طور خاص معاونت محترم پژوهشی و سازمان انتشارات دانشگاه مفید به‌خاطر انتشار کتاب صمیمانه قدردانی و سپاسگزاری می‌کنم.